

Hadislerin Ma'nen Rivayeti Bağlamında Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatında Siyerin Kurgusal Anlatımı*

Mutlu Gül**

Öz

Hız. Peygamber'in hayatı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, gerek manzûm gerek mensûr olarak tüm yönleriyle işlenmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili onlarca edebî tür oluşturulmuş, sayılamayacak kadar da çok eser kaleme alınmıştır. Son zamanlarda ülkemizde Hız. Peygamber'in hayatını anlatan çalışmalarda ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. Ancak bu eserler içerisinde çocuklara ve genç yaşta okuyucuya hitap eden, onların ilgiyle ve beğenerek okuyacakları eserler de son derece sınırlı sayıdadır. Çocuk ve ilk gençlik edebiyatı alanındaki yayınlardaki hem nicelik hem de nitelik yönünden artışın yaşandığı günümüzde, Hız. Peygamber'i anlatan eserlerdeki tek düze anlatım üslubu, bu alandaki göze çarpan eksikliklerden biridir. Makalede hadis ve fıkıh usulünün bir konusu olan hadislerin mana olarak rivayeti çerçevesinde, ilk dönem İslam tarihini kurgu üslubunu kullanarak anlatmanın imkân ve sınırlılıkları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, kurgu, mana rivayeti, çocuk edebiyatı

Fictional Account of *Sîrah* in Children's Literature within the context of Semantic Narrative of Hadiths

Abstract

Since the early days of Islam history, both verse and prose works have tried an extensive examination on the life of Muhammad. Dozens of literary genres were established on this theme and countless works are put to paper. Recently, number of works on life of Prophet has significantly increased in Turkey. Nevertheless, only very few of them address children and youngsters or seek popularity among them. Today, the works in children's literature are on constant growth in terms of both quality and quantity; nevertheless, the monotonous style of the works on life of Muhammad is a striking disadvantage. Hereby paper treats possibilities and limits of a narrative through use of early fictional style in Islam history pursuant to original sense of hadiths and fiqh.

Keywords: *Sîrah* (biography of Prophet), fiction, semantic narrative, children's literature

* Bu çalışma, 9-12 Nisan 2015 tarihleri arasında *Türkiye'de Tüm Yönleriyle Siyer Çalışmaları* başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan "Hadislerin Manen Rivayeti Bağlamında Siyerin Kurgusal Anlatımı" isimli tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
(mutlugulx@hotmail.com)

Giriş

Hız. Peygamber'in hayatını konu alan siyer ilminin ana malzemesini, O'nun hayatı (sîret) ve savaşlarına (meğâzî) dair rivayetler oluşturmaktadır.¹ Siyer ilminin temel kaynaklarından birisi olması hasebiyle, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusundaki metodolojik hassasiyet ve problemler, bir yönüyle bu ilmin de problemi olmaktadır.²

Asr-ı saadetten günümüze kadar, özellikle de Türk İslam coğrafyasında, Hız. Peygamber'i anlamak ve anlatmak için muazzam bir literatür oluşmuştur. Gerek manzum gerek mensûr olarak; siyer, meğâzî, mirâciye, mevlid, naat, mucizât-ı Nebî, delâil, şemâil vb. pek çok tür, Hız. Peygamber'i anlatmaya tahsis edilmiştir.³ Bunların çoğunda, üslup ve muhtevanın yanında, muhatap kitle üzerinde etki bırakma, onların hissiyatına hitap etme, bu sayede de Hız. Peygamber'i tanıtmaya ve sevdirmeye amacının ön planda tutulduğu söylenebilir. Kanaatimizce aynı ihtiyaç, halen devam etmektedir ve bunun karşılanması gerekmektedir.

Son on beş yıl göz önüne alındığında, ülkemizde siyer ve Hız. Peygamber'in hayatına yönelik çalışmalarda ciddi bir artışın yaşandığı söylenebilir.⁴ Ancak bu yayınların çoğuna aynı tarz ve üslubun hâkim olduğu görülmektedir. Maalesef bu eserler içerisinde ortaokul ve lise öğrencilerinin ilgiyle okuyacağı, onların hayal dünyasına ve beklentilerine hitap eden örneklerin gösterilmesi zordur.⁵ Hâlbuki son yıllarda çocuk

¹ Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1985, s. 357-358; Selahattin Polat, "Siyerin Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Sîret Sempozyumu I -Türkiye'de Sîret Yazıcılığı-*, Ankara 2012, s. 258.

² Hadis ve tarih ilimleri arasındaki ilişki ve mukayese için bk. Ayhan Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma", *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 2 (2004/2), s. 8-11.

³ Türk İslam edebiyatında Hız. Peygamber'le ilgili edebî türler için bk. Bilal Kemikli, *Türk-İslam Edebiyatı*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 117-128.

⁴ 2000-2010 yılları arasında hazırlanan siyer çalışmaları ve Kutlu Doğum programlarıyla ilgili istatistikî bilgiler için bk. Şaban Öz, "Son Dönem (2000-2010) Türkçe Siyer Kitaplarındaki Hatalar Çerçevesinde Siyer Yazıcılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Sîret Sempozyumu -I, Türkiye'de Sîret Yazıcılığı*, Ankara 2012, s. 291-293.

⁵ Buna örnek olarak şu eserler zikredilebilir: Cüneyd Suavi, *Gençler İçin Peygamber Efendimiz*, Zafer Yayınları, İstanbul, 2014; Yaşar Kandemir, *Gençler İçin Peygamber'imizin Hayatı*, Nesil Çocuk, İstanbul 2015; Salih Suruç, *Kalbimin Efendisi*,

edebiyatı ile gençlere yönelik görsel ve edebî yayınların revaçta olduğu, hatta bunun ciddi bir sektör haline geldiği görülmektedir.⁶ Genç yaştaki okuyucuya hitap eden hikâye, roman, fantastik bilim kurgu tarzında eserlerin bu kadar yaygın olduğu ve okunduğu bir ortamda, ilk dönem İslam tarihini bu kuşakların severek okuyacağı, kurgulayıcı ve etkili bir dille anlatan, sürükleyici eserlerin eksik olduğunu üzülenler belirtmek zorundayız. Çalışmanın hazırlanmasına etki eden nedenlerden biri, söz konusu eksikliklerdir.⁷

Araştırmada öncelikle kurgusal anlatımdan ve siyerin bu üslupla kaleme alınmasından neyin kastedildiği üzerinde durularak, hadis ve fıkıh usûlünün konusu olan ma'na rivayeti ve geçerliliği meselesinden hareketle siyer çalışmalarında bu dilin imkan ve sınırları ele alınacaktır. İlk dönem İslam tarihini kurgusal bir üslupla kaleme almanın, Hz. Peygamber'e yalan isnad etmek veya siyeri tahrif anlamına gelip gelmeyeceği ve bu üslubu kullanan kişinin metodolojik olarak uyması gereken kurallar üzerinde durularak; genç kuşaklara Hz. Peygamber, sahâbe ve İslam tarihinin sevdirmesi ve okutulması noktasında bu anlatım şeklinin gerekliliğine vurgu yapılacaktır. Araştırmanın teoriden pratiğe geçirilebileceğinin imkanını göstermek amacıyla, seçilen güncel eserler de örnek olarak zikredilecektir. Ayrıca sonuç kısmında konuyla ilgili bazı değerlendirme ve önerilere yer verilecektir.

Genç Timaş, İstanbul 2013; İlnur Günay Apak, *Çocuk Siyeri Hz. Muhammed'in Hayatı*, Ensar Çocuk, İstanbul 2014.

⁶ Ülkemizde okul öncesi, çocuk ve ilk gençlik edebiyatının seyri ve bu alanda yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: *Türk Dili, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 107 (2014/756), Ankara 2014.

⁷ Bu alandaki eksiklikleri tartışmak ve bir çözüm bulmak amacıyla, son zamanlarda ülkemizde yapılan şu çalışmaları örnek olarak zikredebiliriz: Salih Suruç; *Çocuklarımıza Peygamberimizi Nasıl Anlatalım*, (Eserin proje danışmanı Kudret Eren Yavuz), Timaş Yayınları, İstanbul 2015; *Siyer Öğretimi* (Ortaokul ve Orta Öğretim Düzeyi), (Siyer Öğretiminin Problemleri ve Çözüm Önerileri Çalıştayı), Siyer Yayınları, İstanbul 2016; *Türkiye'de Popüler Siyer Çalışmaları* (Siyer Atölyesi 2011); *Türkiye'de Çocuklara Yönelik Siyer Çalışmaları* (Siyer Atölyesi 2012) *Tebliğler Kitabı*, Meridyen Kitaplığı, İstanbul 2013.

A. Siyerin Anlatımında Kurgusal Üslup ve Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar

Anlatımda kurgu, “bütünü meydana getiren parçaların birleştirilmesi”⁸ veya “yaşanmamış/gerçeklik değeri olmayan bir olayı eserin kahramanına nispet ederek aktarılması”⁹ demektir. Kurgusal anlatım, hem hikâye, roman gibi yazılı edebiyat türlerinde hem de sinema, tiyatro gibi görsel sanatlarda sıkça müracaat edilen bir anlatım şeklidir. Yazınsal edebiyatta kurgusal üslubu kullanmanın, okuyucuyu metne bağlı kılma, olayın anlatımından koparmama, okuyucuyu sıkmadan eseri akıcı bir şekilde tamamlayabilme ve anlatılan olayın zaman-mekan-şahıslar bağlamında işlenerek okuyucunun zihninde daha kalıcı hale getirme gibi birtakım faydaları bulunmaktadır.

Makalenin başlığında yer alan “kurgusal anlatım” vurgusu, popüler bir kaygıdan ilham almış, dönemin moda eğilimlerine kapılmış bir etkilenmenin neticesi değildir. Hedef, genç kuşakların severek okuyacakları ve istifade edecekleri eserlerin onlara uygun bir anlatım tekniğiyle sunulması; böylece Hz. Peygamber’in ve ilk dönem İslam tarihinin tanıtılması ve sevdirmesidir. Bununla amaçlanan, Hz. Peygamber’in hayatının siyer kaynaklarına bağlı ve kronolojik bir şekilde işlenerek genç kuşaklara aktarılması değil; Hz. Peygamber veya ashâbının hayatına dair hikayenin, olayın kahramanı olarak seçilen bir kişinin ağzından kurgusal bir anlatımla işlenmesidir. Anlatılacak şeyler ilk dönem İslam tarihini ilgilendirdiği için başlıkta “siyerin anlatımı” ifadesine yer verilmiştir. Yoksa söz konusu üslubu kullanarak bu kuşaklara siyerin öğretilmesi kastedilmemektedir. Yani amaç, sadece dinî ve akademik olmaktan ziyade edebî hassasiyet de göz önünde bulundurulmalıdır. Salt didaktik/öğretici gayelerden ziyade, sevdirmeye ve eğlenerek benimsetme ön planda tutulmalıdır.¹⁰

Eserin konusu Hz. Peygamber’in hayatı veya ilk dönem İslam tarihi olunca, akla şöyle bir soru gelebilir: Hz. Peygamber’in hayatı veya asr-ı saadetin anlatımı ile kurgunun birlikte zikredilmesi ne derece mümkündür? Veya Hz. Peygamber’den bahseden bir eserde gerçeklik değeri olmayan bir

⁸ İlhan Ayverdi, “Kurgu”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, II, 1794.

⁹ *TDK Sözlük*, “Kurgu”.

¹⁰ Çocuklar için oluşturulan edebî metinlerde kullanılacak dil ile ilgili şu ifadeler meramımızı anlatmada bizce önemlidir: “Çocuk için edebiyat, hoş vakit geçirtici, eğlendirici, ruha canlılık veren, yaşama gücü artıran, hayatı keşfe yardım eden, bir rehberlik kaynağı, yaratıcı etkinlikleri teşvik eden, güzel bir dildir.” Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 6.

bilginin yeri nedir? Bu durumda öncelikle “siyerin anlatımında kurgusal üslup” derken neyin kastedildiğinin netleştirilmesi gerekmektedir.

Siyer veya İslam tarihi bir roman veya hikaye şeklinde işlenecekse, bize göre şöyle bir yöntem izlenebilir: Öncelikle anlatılacak/işlenecek konuyla ilgili sahih kaynaklarda yer alan haberler bir araya getirilir Daha sonra şerh, tarih, tabakât, terâcim ve meğâzî literatürü taranarak, konunun mekanı, şahısları, zamanı ile ilgili malzeme de toplanarak, anlatılacak konu bir nebze kadar netleştirilmeye çalışılır. Buna bir anlamda konunun iskeletinin oluşturulması veya sınırlarının belirlenmesi de denebilir. Sonra yazar, kendi kurgusunu bu malzemenin sınırlarını zorlamayacak, bu yapıya zarar vermeyecek şekilde oluşturmaya çalışır. Bir başka ifadeyle yazar, sahih ve zayıf rivayet malzemeleriyle çizilen sınırlar çerçevesinde, olayı kendi kurgusuyla işlemeye/oluşturmaya/doldurmaya çalışır.

Bu noktada olayın kahramanının Hz. Peygamber değil de sahâbeden birinin seçilmesi daha isabetli olacaktır. Böylece hem Hz. Peygamber üzerinden bir kurguya gitmenin muhtemel mahzurlarından sakınılmış hem de yazar kendini dinî/ilmî bir baskı altında hissetmeyerek edebî yeteneğini daha rahat bir şekilde ortaya koymuş olur. Olayın kahramanının sahâbeden seçilmesinin bir diğer faydası, müsned türüne giren klasik hadis kaynaklarında o sahâbiye ait rivayetlerin bir arada bulunabilmesidir. Aynı şekilde sahâbe biyografilerine tahsis edilen kitaplarda veya tabakât-terâcim literatüründe de o sahâbî ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler de kurgunun sınırlarının belirlenmesi ve iskeletinin oluşturulmasında yazara imkan tanıyacaktır.¹¹

Siyerin kurgusal üslupla kaleme alınmasında dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, eserde özellikle Hz. Peygamber’le ilgili kısımların kurguyla değil kaynaklarda yer alan sahih bilgiler çerçevesinde işlenmeye gayret edilmesidir. Çünkü Hz. Peygamber, pek çok yönden diğer insanlardan farklı bir konumdadır. Müslümanlar için söz ve fiillerinin bağlayıcı olması, üsve-i hasene makamında bulunması, söz ve eylemlerinin zahiri anlam ve maksatlar dışında başka bir takım amaçlar taşıması, O’na söylemediği veya yapmadığı bir şeyi isnad etmenin dinen haram oluşu vb. nedenlerle, kurguyu Hz. Peygamber’le ilgili kısımlara

¹¹ Müsned ve tabakât literatürünün siyer yazımında ve sahâbe biyografilerinin oluşturulmasındaki önemi ve bu konudaki bir biyografi denemesi için bk. Abdullah Taha İmamoglu, “Rivayetten Biyografiye Sahâbeden Ebû Bekre (r.a)”, *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Başlıklar*, Haz. Abdülhamit Kırmızı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 187-198.

karıştırmamak gerekmektedir. Ancak bu hassasiyetin, bu işe niyetlenecek kişileri bundan vazgeçirmemesi gerektiğinin de altını çizmek lazımdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta, Hz. Peygamber'in söylemediği veya yapmadığı bir şeyi ona izafe etmemeye özen göstermektir. Özellikle de nübüvvet alanına giren konularda, bu hususa dikkat edilmelidir.

Mevcut eserler göz önüne alındığında, çocuklara yönelik hazırlanan siyer çalışmalarında şöyle bir anlatım şekli göze çarpmaktadır: Hz. Peygamber'in hayatı kronolojik olarak anlatılmaya, siyerle ilgili bütün malumat verilmeye çalışılmaktadır. Genel okuyucu kitlesine hitap eden eserlerde veya akademik siyer metinlerinde olduğu gibi, hiçbir bilginin atlanılmamasına gayret edilmektedir. Sonuç olarak hazırlanan eser, malumatla dolu hale gelmekte ve kısmen sıkıcı olmaktadır.¹² Bu tarz bir metot kanaatimizce zikrettiğimiz yaş grubundaki okuyucular için uygun değildir. Siyerin anlatımında kronolojik olarak Hz. Peygamber'in hayatının aktarılması yerine, tematik bir anlatımın tercih edilmesi daha isabetli olacaktır. Örneğin İslam tarihinden belirli bir zaman dilimi veya seçilen önemli bir olay, bir kahramanın gözüyle okuyucuya hikaye edilebilir. Ebû Bekir'in gözüyle Hicret'i, Abbas b. Abdülmüttalib'in gözünden Mekke'nin fethini, Ka'b b. Mâlik'in anlatımıyla Tebuk Seferi'ni veya bir başka sahâbînin gözünden Bedir ya da Uhud savaşlarını bir roman veya uzun hikaye formatında kurgulayarak anlatmak, çocuklar ve genç kuşaklar için daha ilgi çekici olabilir.

Bahsettiğimiz üslubun Hz. Peygamber'le ilgili kısmının, Peygamber imajını veya siyerin otantikliğini tahrif edebileceği ihtimali de üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.¹³ Kurgusal anlatımın bu sakıncaya yol açmaması, kanaatimizce onun serbest bir şekilde kullanılmasından ziyade, yukarıda zikredildiği gibi, sahih rivayetler ve kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde işlenmesiyle mümkündür. Yani müellif kurgusunu, elde var olan sahih malzemelerden hareketle, Kur'an ve sünnette yer alan peygamber telakkisi ve dinin genel ilkelerini aşmayacak şekilde, edebî yeteneğine göre ve okuyucu kitlesinin de ilgisini çekecek şekilde işlemelidir. Kanaatimizce bu

¹² Süleyman Karacelil, "Yakın Dönem Çocuk Edebiyatında Hz. Peygamberin Hayatına Dair Çalışmaların Mahiyeti", *Siret Sempozyumu I, Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, Ankara 2012, s. 501.

¹³ Siyerin, roman şeklinde anlatımının peygamber imajına zarar vereceği, batı edebiyatı kaynaklı roman formuyla Hz. Peygamber'in hayatını anlatmanın mümkün olamayacağı iddialarıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: M. Fatih Andi, "Modern Edebiyatta Hz. Peygamber'i Anlatmak", *Siyer Edebiyat İlişkisi -Siyer Atölyesi 2-*, Meridyen Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 121-129.

ilkelere dikkat edildiği sürece, siyerin kurgusal bir üslupla anlatımı, onu tahrif etmek anlamına gelmeyecektir.

Bu anlatım tarzında günümüz çağdaş çocuk edebiyatından yararlanılırken, Hz. Peygamber’i günümüz telakkileriyle değerlendirmemeye veya günümüz değer yargılarına, popüler kültürün kodlarına uygun (anakronik) bir peygamber tasavvuru çizmemeye de dikkat etmek gerekir. Bu işi yapacak kişi, çağdaş kavramları Hz. Peygamber’e ve o günün anlayış ve kültürüne isnad etmemeye özen göstermelidir. Kanaatimizce bu hataya düşmemenin yolu da yine, Hz. Peygamber veya sahâbe ile ilgili kurguyu, yukarıda ifade edildiği üzere sahih haberler çerçevesinde işlemeye çalışmakla mümkündür.

Günümüzde çocuklar için yazılan siyere dair eserlerde bu şekilde bir anlatım üslubunun kullanılmaması veya yaygınlık kazanmamış olması, muhtemelen siyerin veya ilk dönem İslam tarihinin anlatımında “gerçeklik imgesi”nin aşılammış olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴ Oysaki edebiyatta, özellikle de çocuk edebiyatında, en az başvurulması gereken, gerçekliğin dışına çıkmama hassasiyetidir.¹⁵ Bu üslup, çocuklar için son derece sıkıcı olduğu gibi, bir edebiyat metni için düşünülduğünde, anlatan açısından da, oldukça zordur. Nitekim Hz. Peygamber’in hayatında yer alan mucizeler, meğâzî, fiten ve melâhim ile ilgili rivayetler, anlatımı zenginleştirecek ölçüde zengin malzeme içermektedirler.¹⁶

Kaynaklarda yer alan haberlerden hareketle Hz. Peygamber’e yakın olan bir sahâbinin gözünden, ilk dönem İslam tarihinin bu üslupla kaleme

¹⁴ Hâlbuki hem klasik dönem siyer hem de genel anlamda İslam tarihi kaynaklarına bakıldığında, kurgunun bir anlatım usulü olarak kullanıldığı, tarihi boşlukların eserin müellifinin kendi çıkarımları ve anlatım becerilerine göre dolduruldukları görülmektedir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006, s. 42, 466; a.mlf. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 12-13; a.mlf. *İslam Tarihi Metodolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 88-89.

¹⁵ Günyüz, “Çocuk Edebiyatı İncelemeleri”, s. 163.

¹⁶ Burada makalemizin sınırlarını aşan bir soruya cevap bulunması gerekmektedir. O da Hz. Peygamber’in mucizelerini veya gerçek dışı anlatımlarla süslenen eserleri okuyarak büyüyen bir çocuğun ileride bunların kurgu olduğunu anlayıp anlayamayacağı ve bu okuduklarının sonradan gerçek ve beşer bir peygamber algısına zarar verip vermeyeceği konusudur. Olayların kurgusu Hz. Peygamber üzerinden değil de sahâbe veya başka kişiler üzerinden oluşturulursa, kanaatimizce böyle bir sakıncayla karşılaşılammış olur.

alınmasını, merfû veya mevkuf haberlerin ma'nen nakledilmesine ve haberlerin aktarımındaki "telfik metodu"na¹⁷ benzetebiliriz. Sahâbenin Hz. Peygamber'e ait filleri kendi ifadeleriyle aktardıkları, aynı olayın farklı sahâbilerden farklı şekilde geldiği bilinmektedir. Her ne kadar hadislerin ma'nen aktarımı, sözün veya fiilin kurgulanarak aktarımından ziyade, müterâdif lafızlarla manayı bozmayacak şekilde nakledilmesi anlamına geliyorsa da, sahih kaynaklarda yer alan rivayetlerden hareketle, sahâbenin başından geçen olayların kurgulanarak anlatılmasının buna dahil edilmesinde bizce bir sakınca bulunmamaktadır. Aynı şekilde özellikle ilk dönem tarihî olaylara dair haberlerin naklinde, rivayetin pek çok tarihini bir araya getirerek tek bir metin oluşturma şeklindeki telfik metodunun da söylediğimiz üslubun kullanımına imkan verebileceği söylenebilir.¹⁸

B. Ma'na Rivyeti

Hz. Peygamber'e (merfû), sahâbeye (mevkuf) veya tâbiûna (maktu) ait haberler, lafız (rivâye bi'l-lafz) ya da ma'na (rivâye bi'l-ma'na) ile olmak üzere iki şekilde nakledilir. Lafız rivyeti, söyleyenin ağzından çıktığı şekliyle, rivayetin lafızlarında herhangi bir değişiklik yapılmadan nakledilmesi demektir. Ma'na rivyeti ise, hadisün muhtevası bozulmamak şartıyla, belli şartları haiz kimseler tarafından, söyleyenin kullandığı lafızların dışındaki lafızlarla aktarılmasıdır.¹⁹ Hadisin kısaltılarak (taktî), özetlenerek (ihtisâr) veya bir kısmını zikretmemek (iktisâr) suretiyle

¹⁷ Bünyamin Erul, özellikle siyer ve meğâzi konusuna giren rivayetlerde, râvinin pek çok hocadan farklı lafızlarla dinlediği bir olayı kendi anladığı şekilde kompoze ederek, bir tek rivayet şeklinde nakletmesini "telfik metodu" olarak isimlendirmektedir. Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri*, Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 246. Şaban Öz de, senedleri uzatarak dinleyiciyi ve okuyucuyu sıkmamak ve anlatılan olayın bütünlüğünü bozmamak için râvinin birçok hocadan aldığı rivayetin isnadını tek bir isnad şeklinde birleştirerek nakletmesini telfik yöntemi olarak adlandırır. Bk. Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 467.

¹⁸ İbn Şihâb ez-Zührî'nin aslen bir hadisçi olmakla birlikte, siyer alanına giren rivayetlerde bu metodu kullandığı çağdaş bir araştırmada şöyle dile getirilmektedir: "Zührî, aynı konuda birçok kişi tarafından nakledilmiş çeşitli rivayetleri bir araya getirerek ortak rivayet (the collective tradition) metodunu başlatmakla, tarihsel rivayetlerin bir bütün haline getirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur." Abdülaziz Dûrî, "İbn Şihân ez-Zührî ve İslam Tarih Yazıcılığının Başlamasındaki Rolü" (çev. Casim Avcı) *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002), s. 69.

¹⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Hadisevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 261.

nakledilmesi de ma'na rivayeti içerisinde değerlendirilmiştir. Hadislerin naklinde lafız rivayeti esas (azimet) olarak kabul edilmekle birlikte, bu konudaki genel kanaat, belli şartlarla ma'na rivayetinin de geçerli (ruhsat) olacağı yönündedir.²⁰

1. Ma'na Rivayeti ve Geçerli Olma Şartları

Hz. Peygamber'in ümmetine tebliğ ettiği iki tür nakli bilgi/muhteva vardır: Bunlardan ilki Kur'an olarak adlandırılan Allah'tan aldığı vahiydir ki bunun nakli ancak lafız yoluyla mümkündür. Kur'an hem lafız hem de ma'na itibariyle muciz sayıldığı için, tek bir lafzının bile değiştirilmesi caiz değildir.²¹ Kur'an dışında Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ikinci bilgi türü ise, hadis ve sünnetlerdir. Bazıları hadislerin de Kur'an gibi tamamen vahiy mahsulü olduğu tezinden hareketle, ma'nen aktarılmasına karşı çıksa da;²² cumhurun görüşü, râvinin zabtı ve rivayetin muhtevası hususundaki şartlar gerçekleştiğinde ma'nen rivayetin geçerli olacağı yönündedir.²³

Ma'na rivayetinin en azından rivayetlerin tasnif edildiği hicrî ikinci yüzyıla kadar yaygın olduğu, genel kabule mazhar olmuş bir görüştür.²⁴

²⁰ Fährü'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl* (Abdülaziz Buhârî'nin şerhi ile birlikte), I-IV, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1997, III, 82; Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûl*, I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1996, I, 379. Hadislerin ma'nen rivayeti konusunda ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara da bakılabilir: Abdullah Hikmet Atan, *Mana ile Hadis Rivayeti*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1999, s. 55-83; Selman Başaran, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991/3), s.52-64; a.mlf. "Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991/3), s. 65-74; Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996), s. 299-307; Zişan Türcan, "Bazı Hanefî Usulcülerin Mana ile Rivayet Meselesine Yaklaşımları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2011), s. 109-123.

²¹ Kur'an'ın yedi harf üzerine indiği, haramını helal, helal hükümünü de haramla değiştirmedikçe, istenildiği şekilde okunabileceğine ruhsat verilmesine dair rivayetler, bu kuralın bazı istisnalarının bulunduğu delalet etmektedir. Rivayetler için bkz. Ebû Davud, *Vitr*, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 124.

²² Bunların ashâb-ı hadisten bir grup oldukları ifade edilmiştir. Bk. Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şibrâvî), Dârü'l-hadîs, Kahire 2002, s. 381.

²³ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 382-383.

²⁴ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille* (nşr. Halil Muhyiddin), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2001, s. 194; Serahsî, *Usûl*, I, 355; Ebû Amr İbnü's-

Tarafların görüşlerini desteklemek için öne sürdükleri delillere göz atıldığında, Hz. Peygamber'den lafız rivayetini şart koşanları da, ma'nen nakli geçerli görenleri de destekleyecek mahiyette haberlerin geldiği görülür.²⁵ Bu husustaki rivayetlerin tahliline girmek çalışmanın sınırını aşacağı için, şu kadarıyla yetinmek istiyoruz:

Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerin lafızlarında bir kelimenin dahi değiştirilemeyeceğini savunanlar, Hz. Peygamber'in Berâ b. Âzib'e yatarken okuyacağı bir duayı öğretmesiyle ilgili haberi delil olarak öne sürerler. Buna göre Berâ (ra), duayı tekrar ederken “*nebî*” lafzını “*rasûl*” lafzıyla değiştirerek okuyunca, Hz. Peygamber hemen müdahale etmiş ve kendi kullandığı “*nebî*” kelimesini söylemesini istemiştir.²⁶ Durum böyle olmakla birlikte, bu haberin geçtiği hadis kaynaklarına bakıldığında, bizzat bu rivayetin farklı lafızlarla yer aldığı görülür. Yani ma'nen rivayetin geçerli olmayacağı konusunda delil olarak kullanılan haberin bizzat kendisi, bu olgunun varlığını ve yaygınlığını ortaya koyan haberlerden biridir.²⁷ Aynı şekilde İbn Mesud ve Enes b. Malik gibi ashabın önde gelenlerinin, Hz. Peygamber'den bir hadis naklettiklerinde, rivayetin sonunda “*ev kemâ kâle*”, “*ev nahvehû kezâ*” gibi, sözün aslına dair ihtimal bildiren ifadeler kullandıkları bilinmektedir.²⁸ Bu durum, sahâbenin Hz. Peygamber'e söylemediği bir şeyi isnad etmemeye gayret ettiklerinin yanı sıra, ma'na rivayetinin geçerliliğine inandıklarını da göstermektedir. Arap dilini bilmeyen kimseler için, Kur'an ve hadislerin tercüme edilmesinin caiz görülmesi de, ma'na rivayetinin geçerli olduğunu gösteren delillerden biridir.²⁹ Çünkü tercüme de ma'na rivayetine

Salâh Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs* (nşr. Nuruddîn Itr), Dârü'l-fikr, Dımaşk 1998, s. 214; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Pezdevî'nin usûlü ile birlikte), I-IV, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1997, III, 83.

²⁵ Bu konudaki rivayetleri bir arada görmek için bkz. Atan, *Mana ile Hadis Rivayeti*, ss. 85-109; Başaran, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, s. 53-64; Yıldırım, “Hadislerin Manayla Rivayeti”, s. 299-307.

²⁶ Buhârî, *Vudû'*, 77; *Daavât*, 6; Müslim, *Zikir*, 56; Tirmizî, *Daavât*, 16, 117; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 5.

²⁷ Başaran, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, s. 54.

²⁸ Bu konudaki rivayet örnekleri için bk. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), I-VII, 1. Baskı, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409, IV, 252; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 452; Dârimî, *Mukaddime*, 28; İbn Mâce, *Mukaddime*, 3.

²⁹ Konunun ayrıntısı için bk. Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s.194-195; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 84-86; Abdüllatîf İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1308, s. 223.

benzemektedir ve bir anlamda mütercimim kendi kabiliyeti nispetinde esas metnin ifade etmek istediği manayı yansıtmaya çalışır.

Hadislerin ma'nen nakledilebileceğini gösteren haberlerden bazıları şöyledir: İbn Mesud'dan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek şöyle bir soru sorar: "Ey Allah'ın Rasülü! Sen bize bir hadis söylüyorsun, ancak biz onu senden işittiğimiz şekilde nakledelemiyoruz. (Bu durumda ne yapalım?)" Hz. Peygamber, bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Manayı isabet ettirdiğin sürece nakledebilirsin." Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in bu soruya şöyle cevap verdiği yer almaktadır: "Haramı helal, helali de haram yapmadığınız ve manayı da isabet ettirdiğiniz sürece, hadislerimi nakletmenizde bir sakınca yoktur."³⁰

Ma'na rivayetinin geçerliliği konusunda özet olarak şu söylenebilir: Teorik olarak lafız rivayetinin gerekli olduğu ifade edilse de,³¹ hadis kaynaklarında yer alan merfû, mevkûf ve maktû haberlerin çoğunun ma'nen nakledildiği; sahâbe arasında hadislerin ma'nen nakli konusunda nispeten bir rahatlığın/toleransın olduğu ve rivayetlerin birtakım râvi tasarruflarına maruz kaldıkları³² bilinmektedir. Bu hususlar da neticede lafızlar arasında birtakım farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur.

Rivayetlerin ma'nen nakledilebilmesi için hadis ve fıkıh usulünde pek çok âlim kendine göre özel bazı şartlar öne sürmüş olsa da, bunları hadisin râvisi ve muhtevası ile ilgili olanlar şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür.

Râvi ile ilgili şartlar şunlardır:

- a. Arap dilini ve kurallarını iyi bilmesi,
- b. Dinin genel ilke ve amaçlarına vakıf olması.

³⁰ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi b. Abdülmecîd es-Silefi), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994, VII, 100; Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî marifeti usûli ilmi'r-rivâye* (nşr. Ebû İshâh İbrahim b. Mustafa), Dârü'l-hüdâ, Kahire, 2003, I, 578-580. Bu husustaki rivayetlerin sıhhten uzak oldukları konusunda bir değerlendirme için bkz. Başaran, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", s. 61. Sıhhat bakımından bazı tenkitlere maruz kalmalarına rağmen, hadislerin ma'nen naklinin geçerli olduğunu ifade eden diğer rivayetler için şu kaynağa da bakılabilir: Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 383-385.

³¹ Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, III, 82; Serahsî, *Usûl*, I, 379.

³² Hadislerin naklinde râvi tasarrufları konusunda şu iki çalışmaya bakılabilir: Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009; Bünyamin Erul, "Tasarrufâtü'r-ruvât fî mütûni'l-merviyyât", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2001), s. 173-212.

Hadisin lafız ve muhtevası ile ilgili şartlar ise şöyledir:

- a. Cevâmiu'l-kelim türünden olmaması,
- b. Amele dair olmaması,
- c. Metninin ezberde tutulamayacak kadar uzun olması,
- d. Dua ve teşehhüd hadisleri gibi namazda okunan rivayetlerden olmaması.³³

Bu maddelerde zikredilen şartların genel olarak bütün rivayet türlerini kapsadığı söylenebilir. İtikadî ve amelî bakımdan hüküm ifade eden haberlerin ma'na olarak nakledilmesi konusunda ise, usûl eserlerinde yer alan bilgilerden hareketle, şunları söylemek mümkündür:

Rivayetin lafızları *muhkem*³⁴ ise ma'na yoluyla naklin geçerli sayılabilmesi için, râvinin dilin inceliklerini bilen, yani Arap diline hakim biri olması lazımdır. Çünkü bu vasıftaki bir râvinin, lafızları muhkem olan bir rivayete ilave veya eksiltmede bulunmasından emin olunamayacağı belirtilmiştir.³⁵ Rivayetin lafızları *zâhir*³⁶ ise rivayetin ma'nen naklinin geçerli olabilmesi, râvinin Arap diline vakıf olmasının yanı sıra şer'î delillerin inceliklerini de bilmesine yani fakîh olmasına bağlıdır. *Müşkil*³⁷ veya *müşterek*³⁸ lafızlar

³³ Atan, *Mana İle Hadis Rivayeti*, s. 147-170; Yıldırım, "Hadislerin Manayla Rivayeti", s. 288-289.

³⁴ Fıkıh usûlünde "*muhkem*" lafzı mutlak olarak kullanıldığında, neshe ihtimali bulunmayan lafızlar kastedilir. Bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, I, 80; Serahsî, *Usûl*, I, 165; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 80. Burada lafzın muhkem olması ile kastedilen ise, müteşâbih olmayıp farklı manalara ihtimalinin bulunmaması demektir. Bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, III, 86; Serahsî, *Usûl*, I, 356.

³⁵ Alâüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Riyad 1984, s. 644; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 86.

³⁶ Zâhir, usûl eserlerinde, işiten kimsenin zorlanmaksızın manasını kavradığı lafızlar olarak tanımlanmıştır. Ancak ilk anda anlaşılan bu mananın yanında, zâhir lafız âm-hâs, mutlak-mukayyed, hakikat ve mecaz gibi ihtimalleri de bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca harici karineler sebebiyle umûmun tahsîs, mutlakın takyid edilmesi ve hakikatin mecaza hamli ihtimali de bulunmaktadır. Serahsî, *Usûl*, I, 163-164; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 72.

³⁷ Müşkil, anlamındaki kapalılık sebebiyle kastedilen mananın, ancak derinlemesine düşünme veya kapalılığı ortadan kaldıracak harici bir delil ile kavranabileceği lafızlardır. *Nass*'ın zıddıdır. Bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, I, 83; Serahsî, *Usûl*, I, 168.

³⁸ Müşterek, birden fazla manayı karşılamakla birlikte, geçtiği cümlede o manalardan yalnızca bir tanesi için kullanılan lafızlardır. Bir cümlede yer alan müşterek lafzın manasını kavrayabilmek için, dilbilgisini kullanarak bu

barındıran haberlerin ise ruhsat yoluyla, yani ma'nen nakli hiç kimse için caiz değildir. Çünkü bu tür ifadelerden kastedilen, ancak tevil yoluyla anlaşılabilir. Tevil de kıyas gibi bir çeşit şahsî görüş belirtmedir. Râvinin kendi görüşünü dinî ve itikâdî açıdan hüküm ifade eden bir habere dahil etmesi ise hiçbir şekilde kabul edilemez.³⁹ Haricî bir karine olmaksızın anlamı çözülemeyecek derecede kapalı sayılan *mücmel*⁴⁰ veya *müteşâbih*⁴¹ lafızlar ihtiva eden rivayetlerin de mânâ ile nakli geçerli görülmemiştir. Çünkü bu tür rivayetleri ruhsat yoluyla nakletmek, bir anlamda onlara kendi görüşlerimizin karıştırılması demektir. Bu ise Kur'an'da açıkça yasaklanmıştır.⁴² Allah'ın ahirette görülmesi ile fiilî sıfatlarından bahseden rivayetler ve gayb konusundaki haberler böyledir.⁴³

Son olarak Hz. Peygamber'in az sözle çok manaları ifade edebilme (cevâmiu'l-kelim) özelliğinin öne çıktığı rivayetlerin de ma'na yoluyla nakli hiç kimse için geçerli değildir. Çünkü bu rivayetlerin lafızlarında pek çok manalar gizlidir ve lafızları korumaksızın bu manaları muhafaza ve ihata edebilmek mümkün değildir.⁴⁴

manalardan birini tercih etmek gerekmektedir. Örnek olarak "mevlâ" ve "kurû" kelimeleri verilmiştir. Bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, I, 60-61; Serahsî, *Usûl*, I, 162-163.

³⁹ Debûsî, *Takwîmu'l-edille*, s. 195; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, III, 89; Serahsî, *Usûl*, I, 357; Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, s. 650; İbn Melek, *Şerhu Menâr*, s. 223.

⁴⁰ Mücmel, manası ancak araştırma sonucunda ortaya çıkan, ilk bakışta manası anlaşılamayacak derecede kapalı olan lafızlardır. Müfesser lafzın karşıtıdır. Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), I-IV, Vizâretü'l-Evkâf, Kuveyt 1994, I, 64; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, I, 86; Serahsî, *Usûl*, I, 168.

⁴¹ Hanefî usûlünde müteşâbih, anlamındaki kapalılıktan dolayı kastedilen mananın anlaşılmasının zor veya imkânsız olduğu lafız şeklinde tarif edilmiştir. Müteşâbihin manasını kavramak mümkün olmadığı için, öylece kabul edip doğruluğuna inanmak gerekir. Hanefî usûlcüler, müteşâbihlerin manasının tam olarak ahirette vuzuha kavuşacağını, insanlardan hiçbirinin buna vâkıf olamayacağını; buna bağlı olarak Âl-i İmrân suresi yedinci ayetteki vakıfta durmanın vacip olduğunu ve ilimde rûsûh sahibi kimselerin de müteşâbihin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği görüşünde olduklarını söylerler. Konunun ayrıntıları için bkz. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, I, 88-90; Serahsî, *Usûl*, I, 169-170.

⁴² Bk. Âl-i İmrân, 3/7.

⁴³ Serahsî, *Usûl*, I, 170.

⁴⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, III, 90.

2. Siyer ve Ma'na Rivayeti

Usûl eserlerinde geçen ve daha ziyade Hz. Peygamber'e ait rivayetler için söz konusu olan ma'na rivayeti ve geçerli olması için öne sürülen şartlar, genel olarak yukarıda özetlendiği gibidir.

Hadis ve İslam tarihi ilim dalları kaynak olarak hadisleri kullanmakla birlikte, muhaddislerin ve tarihçilerin rivayetleri kullanma amacı, şekli birbirinden farklıdır. Muhaddislerin hadislerin nakliyle amaçladıkları, ulaşabildikleri ve Hz. Peygamber'e ait olduğunda şüphe duymadıkları mümkün olduğunca çok rivayeti toplamak ve sonraki kuşaklara nakletmektir.⁴⁵ Siyer ve tarih yazarının amacı ise Hz. Peygamber'in genel olarak bütün yaşantısını veya sadece savaşları hakkındaki malumatı okuyucuya iletmektir. Bir muhaddis Hz. Peygamber'e ait bir hadisi naklederken elinden geldiğince, O'nun kullandığı lafızlara sadık kalmaya çalışır. Aynı şekilde naklettiği haberi kimlerden aldığı isnad etmeyi ve varsa rivayetin her bir tarikini ayrı ayrı zikretmeyi ihmal etmez. İçerisinde zayıf bir râvi bulunan isnadı ise mümkün mertebe kullanmamaya çalışır.⁴⁶

Klasik İslam tarihi müellifleri ise aynı rivayetin farklı tariklerini birleştirerek tek bir haber şeklinde nakletmekte (telif/collective) bir mahzur görmemişlerdir. Hatta olaylar arasındaki boşlukları, zayıf rivayetlerle veya kendi yorum ve kurgularıyla tamamlamaktan çekinmemişlerdir. Bu haberlerin çoğu, gerek isnad gerekse metin yönünden hadis tenkidi kriterleri açısından tahlile tabi tutulduğunda, hadisçiler nazarında zayıf veya kabul edilemez nakillerdir. Örneğin ilk dönem İslam tarihçilerinden İbn İshak ve Vâkîdî, bu şekilde davrandıkları için muhaddislerin eleştirilerine maruz kalmışlardır.⁴⁷ Ancak o dönemde dahi bu türden haberleri kullanmak, siyer

⁴⁵ Muhaddisler, Hz. Peygamber'in ilmin sonraki kuşaklara aktarılması ve gizlenmemesi gerektiğine dair haberlerine bu sebeple sıkça atıfta bulunurlar. Bu rivayetlerden bazıları için bkz. Buhârî, *İlim*, 9; Müslim, *Kasâme*, 29; Tirmizî, *Hac*, 1.

⁴⁶ Hadis ve tarih ilimlerinin alan ve metod açısından mukayesesi için bkz. Erul, *Siret Tedkikleri*, s.249.

⁴⁷ Bk. Şemsüddîn Ebû Abdillâh et-Türkmânî ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dârü'l-hadîs, Kahire 2006, VI, 499; Yusuf b. Abdirrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XXIV, 421; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatü dâri'l-meârif en-nizâmiyye, Haydarâbâd 1326, IX, 43. Tarihçilerin ve muhaddislerin hadisleri kullanma şekli konusunda bk. İmtiaz Ahmed, "Bir Muhaddis Olarak Vâkîdî", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), s. 436; Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma", s. 27.

ve İslam tarihi yazımının önünde bir engel olarak görülmemiştir. Sonuç olarak burada, hadis rivayeti ve tarih rivayetinin nakil keyfiyeti açısından farklı değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.⁴⁸ Yani hadis ilmi açısından kabul edilemez görünen metin inşası ve zayıf haberlerle olayların birleştirilip kurgulanması gibi hususlar, tarih ilmi için bazı durumlarda kaçınılmaz bir yöntem gibi durmaktadır. Şaban Öz, kurgusal anlatım tarzının İslam tarih yazıcılığının önemli özelliklerinden biri olduğunu, bunun sadece tarih anlatımındaki boşlukları gidermek için değil, müelliflerin veya toplumun kabullerinin rivayet kültürüne bir yansımaları olarak da değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.⁴⁹

Gerek itikadî gerekse amele dair hüküm bildiren haberler olmadıkları için, siyer ve meğâzî alanındaki rivayetlerin nakli ve kullanımında daha toleranslı (mütesâhil) bir tutumun sergilendiği söylenebilir. Nitekim hadis ilminde dahi aşırı bir zayıflık (şedîdü'd-da'f) içermeyen, hüküm bildirmeyip de amellerin faziletleri gibi nasihat içeren haberlerin naklinde de diğer hadislerde olduğu kadar katı tenkit kriterlerinin uygulanmadığı malumdur. Bu tür zayıf haberlerin kesin bir şekilde Hz. Peygamber'e nispet edilmemek kaydıyla nakledilebileceğine izin verilmiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber'e ait hadislerin ma'nen nakline lafzın mürâdifini zikretmek suretiyle de olsa ruhsat verildiği ve zayıf hadisle amel konusundaki muhaddislerin toleranslı tutumu dikkate alındığında, İslam tarihi alanına giren rivayetlerin bu şekilde nakledilebileceği rahatlıkla söylenebilir. Özellikle de Hz. Peygamber'in ağzından çıkan veya bizzat fiiline delalet eden haberler değil de sahabeyle ait tarihi haberlerin ma'nen naklinin mümkün ve caiz olduğu buna kıyasla ileri sürülebilir.

C. Örnek Metinler

Aşağıda ismini vereceğimiz eserlerin yukarıda anlattıklarımıza örnek oluşturabilecek mahiyette hazırlandığı söylenebilir. Bunlardan ilki İtalyanca olarak Ahmed Abdülveli Vincenzo isimli bir mühtedî tarafından kaleme alınan ve Türkçe'ye Ahmed Yüksel Özemre ve Fezâ Özemre tarafından

⁴⁸ Tarih ilminde isnad kullanımı konusunda şu makaleye de bakılabilir: James Robson, "İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı" (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1962), s. 118-124.

⁴⁹ Bk. Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, s. 13.

⁵⁰ Bk. Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-esileti'l-aşreti'l-kâmile* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dârü's-selâm, Halep 2003, s. 43-44.

Yesrib'de Bahar ismiyle tercüme edilen romandır.⁵¹ Eserde vahiy katiplerinden biri olan ve Kur'an'ın cemi ve yazılması işini bizzat deruhte eden Zeyd b. Sabit'in gözünden İslam'ın ilk yılları roman üslubuyla anlatılmaktadır. Hacmi, görünüşü ve üslubu itibarıyla, eserin belki lise ve üzeri seviyedeki okur kitlesine hitap ettiği söylenebilir. Ancak dilinin sadeliği ve akıcılığı sayesinde, yaş itibarıyla daha alt seviyedeki kitapseverlerin de rahatça okuyup anlayabileceği bir romandır. Kitabın tercümesinin, onun akıcılığı ve anlaşılır olmasında önemli bir katkısının olduğu da burada belirtilmelidir.

Eserin Önsöz'ünde yer alan şu ifadeler aslında bizim yukarıda anlatmak istediğimiz hususları özetler mahiyettedir:⁵²

“Uzunca bir süredir İslam dini'nin kökeni üzerine, *batı romanının akıcılığı* ve doğu bilgeliğinin içeriğini haiz bir hikâye yazmak istiyordum. Bana esin verecek *edebî modeller* aradım durdum. Ancak ya şansım yaver gitmedi ya da gerektiği kadar araştırma yapamadım. Bununla birlikte, bana ipuçları sağlayan dini ve edebi bir sürü sarsıcı kaynak buldum. *Bu hikâyenin sizlere birkaç zevkli saat armağan edeceğini umuyorum.* Eğer sonunda doğu ve batı birbirine biraz daha yakınlaşırsa ve daha iyi tanıma arzusu, kuşkuyu ve korkuyu biraz da olsa bastırırsa kendimi tüm çabalarımın karşılığını görmüş addedeceğim.

Bu kitapta İslam dininin gelişimi, hikâyenin başlangıcında yaklaşık sekiz yaşında olan bir çocuğun, Sabit'in oğlu *Zeyd'in gözlemlerinden aktarılmaktadır.* *Hakkında bilinenler çok kısıtlı olmakla birlikte, Zeyd tarihî bir kişiliktir...*

...

Kitap, başlıca kaynak olarak Hz. Muhammed'in biyografilerine dayanmakla birlikte bunları, orijinal bir hikâyenin akışına monte eden bir özellik arz etmektedir. *Bu akış, İslam tarihinin genel içeriğine sadık kalırken, bir yandan da bireysel kişilikler ve olaylar çerçevesinde serbestçe dolanmaktadır.* *Kitabın sonundaki kaynakça bölümünde, bu kitabı tarihi romandan ayıran çizgiye ve kaynaklar ile ilgili ayrıntılı bilgilere ilişkin notlara da yer verilmiştir.”⁵³*

Siyerin kurgusal anlatımına örnek olarak zikredilebilecek bir diğer çalışma, Vejdi Bilgin tarafından kaleme alınan *Enes'in Günlüğü -Hz.*

⁵¹ Ahmad Abd al-Waliyy Vincenzo, *Yesrib'de Bahar -Müslümanlığın Doğuş Öyküsü-* (çev. Ahmed Yüksel Özemre, Fezâ Özemre), Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

⁵² Vincenzo, *Yesrib'de Bahar*, s.7-8. (Alıntıdaki vurgular bize aittir.)

⁵³ Yazar eserin sonuna bir kaynakça eklemiş ve orada faydalandığı eserlerin sadece isimlerini zikretmekle yetinmemiş, daha ziyade hangi yönlerden o kaynaklardan faydalandığını ve çalışması için taşıdıkları değeri de açıklamıştır. Bk. s. 297-303.

Peygamber'in Hizmetinde On Yıl- isimli eserdir.⁵⁴ Bu çalışma tam olarak bizim ifade ettiğimiz şekilde, muteber hadis kaynaklarından ve İbn Hacer'in *el-İsâbesi* gibi sahâbe biyografisine ait eserlerden derlenen rivayetler çerçevesinde, orada yer alan bilgilerin de dışına çıkmamaya gayret edilerek ve kurgulanarak hazırlanmıştır. Eserin bu konuda oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Bahsedeceğimiz bir diğer eser, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından başlatılan "Konulu Hadis Projesi" kapsamında hazırlanan *Hadislerle İslam* adlı yedi ciltlik çalışmadır.⁵⁵ Her ne kadar özel olarak genç okuyucu kitlesine hitap etmek için hazırlanmış olmasa da, Hz. Peygamber'i halka daha yakından tanıtmaya, O'nun sünnetini anlatarak ona uymayı sağlayabilme amacıyla, ilmî sâiklerle kaleme alınan bu çalışmada, sözünü ettiğimiz anlatım tekniğinin başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Mukaddime kısmında eserin üslubundan bahseden şu satırlar, bizce konumuz açısından dikkate şayandır:

"Metinlerin yazımında, anlatım tarzı olarak bazen tasvir edici, çoğunlukla da öyküleyici anlatım biçimi tercih edilmiştir. Özellikle metinlerin girişinde konuyla ilgili bir hadisin hikâyesi anlatılmış ve okuyucunun hadisi ve konuyu bir hikâyeye üzerinden zihninde canlandırarak algılaması amaçlanmıştır. Hadisin vârid olduğu zaman, mekân, durum ve hadiste geçen kişiler *imkân nispetinde tespit edilmiş ve bu çerçevede bir tahkiye ile konuya başlangıç yapılmıştır. Ancak bu hikâyeye, yazar tarafından kurgulanmış olmayıp ağırlıklı olarak hadiste anlatılan unsurlara dayanmaktadır. Tahkiyede yer alan betimleyici unsurların da hadis kaynaklarına dayanmasına dikkat edilmiştir.*"⁵⁶

Muhatap olarak ortalama bir okuru hedef alan böyle bir çalışmada bile, tahkiye üslubunun kullanılması faydalı görülmüş ve uygulanmaya çalışılmışsa, araştırmamızda söz konusu ettiğimiz genç okuyucu kitlesi için tahkiye üslubu ve kurgusal anlatımı kullanmanın çok daha büyük faydalar sağlayacağını söyleyebiliriz.

Sonuç

Günümüzde genç kuşaklara hitap edecek, onların ilgisini çekecek, severek okuyacakları esere ihtiyaç bulunmaktadır. Son zamanlarda ülkemizde siyer ve ilk dönem İslam tarihi konuları ile ilgili yazılan eserlerde sayısal bir

⁵⁴ Vejdî Bilgin, *Enes'in Günlüğü -Hz. Peygamber'in Hizmetinde On Yıl-*, Genç Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

⁵⁵ *Hadislerle İslam*, Komisyon, I-VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

⁵⁶ *Hadislerle İslam*, s. 150-151. (Alıntıda virgüller bize aittir.)

artışın olduğu görülmektedir. Ancak özellikle dokuz-on beş yaş arası çocuklara hitap eden, onların ilgisini çekecek türde eserlerin maalesef bir elin parmaklarını geçmeyecek ölçüde az olduğu da belirtilmelidir. Kanaatimizce bunun sebebi, siyerin kuru bir anlatımla, bilgilendirici ve daha ziyade kronolojik olarak işlenmesinin bir teâmül haline gelmiş olmasıdır. Bu türdeki eserler de ne yazık ki zikredilen yaş aralığındaki çocukların ilgisini çok fazla çekmemektedir.

Popüler fantastik bilim kurgu niteliğinde çocuklara yönelik yayınlar günümüzde son derece revaç bulduğu için ciddi bir sektör haline gelmiştir. Buradan anlaşılan, çocuklar bu türdeki eserlere doğal bir eğilim duymaktadırlar. Bizim önerimiz, siyer ve ilk dönem İslam tarihinin de akıcı, kurgusal bir üslupla kaleme alınması gerektiğidir.

İlk dönem İslam tarihinin kaynaklarda yer alan rivayetlerden hareketle kurgusal bir üslupla anlatımı, bize göre Hz. Peygamber veya sahâbeye yalan isnad etme anlamına gelmemektedir. Buradaki kurgusal üslupla kastedilen yazarın kendi inisiyatifine bırakılmış, mutlak anlamda özgürce hareket ettiği bir anlatım biçimi değil, anlatacağı konunun çerçevesini sahih rivayetlerin çizdiği ve dinin genel ilkelerinin de göz önünde bulundurulduğu bir üsluptur. Bize göre hadis ilminde rivayetlerin ma'na olarak nakline, siyer alanında da telifik metoduna izin veren yaklaşım, siyer-edebiyat ilişkisi alanında da böyle bir anlatım şeklinin kullanılabilmesine imkân tanımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e ait bir hadisin delalet ettiği hükmün değiştirilmeden, ehil kimseler tarafından ma'nen nakledilebileceği ilim ehlinin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Aynı kriterlere dikkat edildiği takdirde, seçilen bir sahâbinin gözünden o dönemin kurgusal bir üslupla anlatımının siyeri veya Hz. Peygamber imajını tahrif anlamına gelmeyeceği rahatlıkla söylenebilir.

Çocuklara yönelik yazılan siyer eserlerinin kurgusal anlatımında amaç, bilgilendirici olmaktan ziyade etkileyici ve iz bırakıcı, örnek oluşturucu, çocuğun bilinçaltında olumlu bir Peygamber ve İslam tarihi imajı yerleşmesini sağlamak olmalıdır. Hz. Peygamber'in üstün özellikleri ve örneklik vasfı, ilk müslümanların hayatı, çocuklara vaaz üslubuyla değil, daha ziyade onun bilinçaltında olumlu bir imajın oluşmasını sağlayacak olay örgüsü içerisinde anlatılmaya çalışılmalıdır. Bu eserlerde ahlakî ilkelere ağırlık verilip dinî mesajların açık bir şekilde işlenmesi, etkileyici olmaktan ziyade, muhatabını sıkacaktır. Bunun yerine ahlakî ilkelerin, dinî mesajların sürükleyici bir olay örgüsü eşliğinde satır aralarında verilmesi daha doğru olacaktır. Kanaatimizce siyer yazarken, çocuklara ve gençlere o olayları

anlatmaktan ve öğretmekten ziyade *yaşatmak*, kendilerini *olayların içerisinde hissettirmek* şeklinde bir gaye de ön planda tutulabilir.

Yukarıda sayılan hususlar göz önüne alınarak hazırlanacak bir siyer çalışmasının başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, bireysel gayretlerin ötesinde, kurumsal bir yapıya da ihtiyaç vardır. Konunun uzmanı olan akademisyenler, pedagoglar, çocuk psikologları, çocuk edebiyatı uzmanlarının da dâhil edildiği profesyonel bir ekip ve çocuk edebiyatı yayıncılığında uzman kimselerin katkılarıyla, bu alanda başarılı örneklerin ortaya konulabileceğini söyleyebiliriz.

Teklif ettiğimiz bu yayıncılık faaliyeti, popüler kültüre ve güncel teslim olmak değil, bilakis çocuk edebiyatı alanında kendi gündemimizi oluşturma çabası olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Böylece çocuklarımız, popüler kültürün ürettiği fantastik bilim kurgu eserlerine mahkûm olmaktan kurtulup, kendi medeniyetimizin zenginlikleri ile karşılaşmış, eğlenerek köklü İslam medeniyetinin değerleriyle tanışmış ve yetişmiş olacaklardır.

Kaynaklar

- Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr* (Pezdevî'nin usûlü ile birlikte), I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye 1997.
- Ahmed, İmtiaz, "Bir Muhaddis Olarak Vâkıdı", *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), s. 429-440.
- Andı, M. Fatih, "Modern Edebiyatta Hz. Peygamber'i Anlatmak", *Siyer Edebiyat İlişkisi –Siyer Atölyesi 2-*, İstanbul: Meridyen Kitaplığı 2010, s. 121-129.
- Apak, İlnur Günay, *Çocuk Siyeri Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: Ensar Çocuk 2014.
- Atan, Abdullah Hikmet, *Mana ile Hadis Rivayeti*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 1999.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi Yayınları 2006.
- Ayverdi, İlhan, "Kurgu", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat 2005.
- Başaran, Selman, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991/3), s. 52-64.
- , "Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1991/3), s. 65-74.

- Bilgin, Vejdi, *Enes'in Günlüğü –Hz. Peygamber'in Hizmetinde On Yıl-*, İstanbul: Genç Nesil Yayınları 2011.
- Cessâs, Ebû Bekir er-Râzî (ö. 370/981), *el-Fusûl fi'l-usûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), I-IV, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer (ö. 430/1039), *Takvîmu'l-edille* (nşr. Halil Muhyiddin), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye 2001.
- Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Râvî Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İstanbul: İSAM Yayınları 2009.
- Dûrî, Abdülaziz, "İbn Şihân ez-Zührî ve İslam Tarih Yazıcılığının Başlamasındaki Rolü" (çev. Casim Avcı), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2002), s. 57-76.
- Erul, Bünyamin, *Siret Tedkikleri*, Ankara: Otto Yayınları 2013.
- , "Tasarrufâtü'r-ruvât fî mütûni'l-mervîyyât", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2001), s. 173-212.
- Fayda, Mustafa, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 1985, s. 357-367.
- Günyüz, Melike, "Çocuk Edebiyatı İncelemeleri", *Siyer Atölyesi Tebliğler Kitabı*, İstanbul: Meridyen Kitaplığı 2013, s. 159-165.
- Hadislerle İslam*, Komisyon, I-VII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî marifeti usûli ilmi'r-rivâye* (nşr. Ebû İshâh İbrahim b. Mustafa), Kahire: Dârü'l-hüdâ 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), I-VII, Riyad: Mektebetü'r-rüşd 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matbaatü dâri'l-meârif en-nizâmîyye 1326.
- İbn Melek, Abdüllatif (ö. 821/1418'den sonra), *Şerhu Menâri'l-envâr*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye 1308.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmü'l-hadîs* (nşr. Nuruddîn İtr), Dımaşk: Dârü'l-fikr 1998.
- İmamoğlu, Abdullah Taha, "Rivayetten Biyografiye Sahâbeden Ebû Bekre (r.a)", *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Başlıklar* (ed. Abdülhamit Kırmızı), İstanbul: Küre Yayınları 2013, s. 187-198.

- Kandemir, Yaşar, *Gençler İçin Peygamber'imizin Hayatı*, İstanbul: Nesil Çocuk 2015.
- Karacelil, Süleyman, "Yakın Dönem Çocuk Edebiyatında Hz. Peygamberin Hayatına Dair Çalışmaların Mahiyeti", *Siret Sempozyumu I, Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, Ankara: Meridyen Kitaplığı 2012, s.498-520.
- Kemikli, Bilal *Türk-İslam Edebiyatı*, Bursa: Emin Yayınları 2010.
- Leknevî, Abdulhay (ö. 1886), *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-esileti'l-aşreti'l-kâmile* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Halep: Dârü's-selâm 2003.
- Mizzî, Yusuf b. Abdirrahman (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1980.
- Oğuzkan, Ferhan, *Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Anı Yayıncılık 2006.
- Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2011.
- , *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006.
- , *İslam Tarihi Metodolojisi*, İstanbul: İz Yayıncılık 2011.
- , "Son Dönem (2000-2010) Türkçe Siyer Kitaplarındaki Hatalar Çerçevesinde Siyer Yazıcılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Siret Sempozyumu -I, Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, Ankara: Meridyen Kitaplığı 2012, s. 291-363.
- Pezdevî, Fâhru'l-İslam Ebu'l-Usr (ö. 482/1089), *Kenzu'l-Vusûl* (Abdülaziz Buhârî'nin şerhi ile birlikte), I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye 1997.
- Polat, Selahattin, "Siyerin Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Siret Sempozyumu I -Türkiye'de Siret Yazıcılığı-*, Ankara: Meridyen Kitaplığı 2012, s. 257-270.
- Robson, James, "İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı" (çev. Talat Koçyiğit), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1962), s. 118-124.
- Semerkandî, Alâüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Riyad 1984.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *Usûl*, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye 1996.
- Siyer Öğretimi (Ortaokul ve Orta Öğretim Düzeyi)*, (Siyer Öğretiminin Problemleri ve Çözüm Önerileri Çalıştayı), İstanbul: Siyer Yayınları 2016.
- Suavi, Cüneyd, *Gençler İçin Peygamber Efendimiz*, İstanbul: Zafer Yayınları 2014.

Suruç, Salih, *Kalbimin Efendisi*, İstanbul: Genç Timaş 2013.

—, *Çocuklarımıza Peygamberimizi Nasıl Anlatalım*, (Proje danışmanı Kudret Eren Yavuz), İstanbul: Timaş Yayınları 2015.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şibrâvî), Kahire: Dârü'l-hadîs 2002.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr* (nşr. Hamdi b. Abdülmecîd es-Silefî), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye 1994.

Tekineş, Ayhan, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma", *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 2 (2004/2), s. 7-38.

Türcan, Zişan, "Bazı Hanefî Usulcülerin Mana ile Rivayet Meselesine Yaklaşımları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2011), s. 109-123.

Türk Dili, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, 756 (2014/107) Ankara 2014.

Vincenzo, Ahmad Abd al-Waliyy, *Yesrib'de Bahar –Müslümanlığın Doğuş Öyküsü-* (çev. Ahmed Yüksel Özemre, Fezâ Özemre), İstanbul: Timaş Yayınları 2012.

Yıldırım, Enbiya, "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996), s. 299-307.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kahire: Dârü'l-hadîs 2006.